

DANKO ŠIPKA, FILOZOFSKI FAKULTET, SARAJEVO

DELLA BELLA KAO ZAČETNIK MODERNE KONCEPCIJE
RJEČNIČKOG ČLANKA U NAŠOJ LEKSIKOGRAFIJI

Autor posmatra nekoliko elemenata strukturiranja rječničkog članka u Della Bellinom rječniku i zaključuje da je u mnogim segmentima obrade, prije svega formi odrednica i obradi homonimije i polisemije, ovaj naš leksikograf bio začetnik strujanja koja su vodila modernoj obradi.

Analizu vršimo na osnovu drugog, dubrovačkog izdanja Della Bellinog rječnika¹ i iz serbokroatističke perspektive. Ovaj rječnik shvatamo kao kariku povijesnog kontinuiteta leksikografije srpskohrvatskog jezika, pa ćemo ga dovesti u vezu sa drugim rječnicima tog jezika.

1.1 Konceptiju rječničkog članka posmatraćemo na osnovu sljedećih elemenata:

1. opšta struktura članka,
2. forma i napomene uz glavne odrednice i ekvivalente,
3. obrada homonimije i polisemije,
4. definisanje značenja,
5. navođenje primjera.

U svakom od ovih segmenata upoređivaćemo savremeno stanje sa stanjem u Della Bellinom rječniku, a posebno ćemo se zadržati na drugom i trećem segmentu, gdje ćemo odrediti mjesto *Dizionario* u povijesnom kontinuitetu naše leksikografske prakse.

1.2 Za strukturiranje rječničkog članka bitna je činjenice da *Dizionario* spada među multilingvalne rječnike, da je u poziciji L_1 talijanski, L_2 latinski, a L_3 naš jezik. Tako ovaj rječnik možemo upoređivati sa rječnicima gdje je naš jezik u poziciji L_1 samo u onim segmentima obrade koji su isti za glavnu odrednicu i ekvivalente, a sa rječnicima gdje je srpskohrvatski u poziciji $L_2 \dots L_n$ i u svim ostalim elementima obrade.

1.3 Da bi se dobio osnov za poređenje, neophodno je dati nekoliko napomena o tome šta je savremena koncepcija rječničkog članka. Bez obzira na to o kojem se tipu rječnika radi, uobičajeno je da se u zaseban rječnički članak izdvajaju samo zasebne lekseme, dok se njihova značenja i frazemi u kojima se one javljaju obrađuju unutar istog članka. Gramatička obrada riječi je takva da se imenice daju sa genitivnim nastavkom i oznakom roda, pridjevi sa nastavcima ženskog i srednjeg roda, a glagoli u infinitivu sa nastavkom prezenta,

¹ Ardelio Della Bella, *Dizionario italiano-latino-illirico*, Dubrovnik 1785.

sve to ukoliko se gramatičke informacije uopšte daju. Značenje se određuje korištenjem jednog elementa ili kombinovanjem sljedećih sredstava: sinonim, opisna definicija, unakrsno upućivanje, te prevodni ekvivalent (ovo samo za višejezičke rječnike). Ako se u modernim rječnicima navode primjeri, uz njih se navodi i izvor. Grafičkim sredstvima jasno su razdvojeni odrednica i obrada značenja, te odrednica i prevodni ekvivalent.

Razumije se, moguće je da način obrade varira od rječnika do rječnika, ali su ovdje izneseni elementi strukture uzus savremenog koncipiranja rječničkog članka u našem jeziku.

2.0 Pogledajmo sada kako je Della Bella postupao u svakom od posmatranih elemenata ponosaob.

Opšta struktura rječničkog članka

2.1 Kada se rječnički članak iz *Dizionario* posmatra kao cjelina, prvo što privlači pažnju je njegova preglednost. Autor je izuzetno dobro koristio tehnička sredstva svog vremena. Prvi red članka (koji sadrži odrednicu) istaknut je naprijed, pa se odrednica sasvim lako pronalazi. Latinski ekvivalenti štampani su kurzivom, a, pošto je taj jezik u poziciji L_2 , jasno se međusobno razlikuje tekst svakog od tri jezika. Za navođenje primjera pored kurziva koristi se i indentacija. Dakle, u ovom segmentu *Dizionario* zadovoljava potrebe korisnika i time korespondira sa modernim stanjem. Raniji rječnici tog tipa² nisu ni približno tako pregledni.

Forma i napomene uz glavne odrednice i ekvivalente

2.2.0 Budući da Della Bellinom rječniku prilazimo iz serbokroatičke perspektive, za nas će biti zanimljive, prije svega, odrednice našeg jezika.

2.2.1 I glavna odrednica i ekvivalenti štampani su velikim početnim slovom. Naše imenice daju se sa genitivnim nastavkom i oznakom roda, na primjer *Abate, Abbas, tis, n. Opat, ta, m.* (I 1).³ Pridjevi se daju sa nastavkom ženskog i srednjeg roda, kako je u primjerima *Abbandonato, Relictus, a, um, Ostavglien, na, no. Zapuscten, na, no. Pust, pusta, pusto.* (I 3). Glagoli se daju u infinitivu, sa nastavcima prvog lica prezenta i prvog lica perfekta (*Rinavigare. Renavigo, gas. Pribroditi, brođim, diosam* — II 268). Za ostale vrste riječi, uz glavnu odrednicu (leksemu talijanskog jezika) daje se napomena o vrsti riječi, kao što je u primjeru *A. prepos. Ad. Na* (I 1). Tabela skraćenica na početku rječnika pokazuje nam da je Della Bella imao razgranat sistem gramatičkih napomena (na primjer, oznake za vrstu riječi *Add. = Addiettivo, Avv, o Avverb = Avverbio, o Avverbialmente*, za rod *M. = Mascolino*, te za forme deklinacije i komparacije *Dat. = Dativo, Superl. = Superlativo*). Zadivljuje činjenica da je ovaj naš leksikograf imao i napomene o funkcionalnoj distribuciji leksema (npr. *T. Bot, o B. = Termine Botanico, T. T. = Termine Teologico*), kao i etimološka određenja (npr. *V. Gr = Voce Greca*).

² Rječnici su navedeni u fus-notama 4, 5 i 6.

³ Prvom, rimskom cifrom označava se tom (prvi ili drugi); a drugom, arapskom strana tog toma gdje je primjer zabilježen.

2.2.2 Dakle, od Della Bellinog navođenja naših leksema do modernog stanja samo je jedan korak; u savremenim se rječnicima, naime, ne bilježi prvo lice perfekta. Razumije se, i sistem gramatičkih napomena i, posebno, napomena o funkcionalnoj distribuciji usavršen je u daljem razvoju naše leksikografije. Naročito je značajno da je Della Bella bio začetnik načina bilježenja imenica, pridjeva i glagola kakav imamo danas. Naime ni u jednom rječniku nastalom ranije ne nalazimo takav način obrade. Vrančićev rječnik⁴ ne bilježi nikakve nastavke ni gramatičke informacije uz naše lekseme, a glagole bilježi u infinitivu, na primjer *Gibati*, *motati* (str. 79). Glagoli se daju u infinitivu i kod Mikalje⁵, uz pridjeve se daju nastavci ženskog i srednjeg roda, a uz imenice i glagole ne stoji ništa. Ovo se može vidjeti iz primjera *dugh*, *scto tko ima imati*... (str. 90), *tesgjak ka ko vidi tescki* (str. 678) i *bitti imati bitje* (str. 16). Tako je i kod Habelića,⁶ s tim što se tamo glagoli nekad bilježe u infinitivu, a nekad u prezentu — *Bol. Dolor, ris. m.* (A7)⁷, *Neprebrojen, na, no Innumeratus, a, um* (L7), *Dim chinim, Kadim Fumigno* (C4), *Pregovaramsze. Karamsze Ricor, oris* (R7). U kasnijim rječnicima neki nastavljaju Della Bellino usmjerenje i vode savremenom stanju, dok drugi ostaju na sporednom kolosijeku. U dovukovskom periodu, na primjer, Della Bellin način obrade nastavljaju Voltićev⁸, Stullijev⁹ i Karadžićev¹⁰ rječnik, a Belostenčev¹¹ i Jambrešićev¹² rječnik, bilježenjem glagola u prezentu, ne uklapaju se u tokove koji su vodili modernoj koncepciji. Razumije se, među spomenutim rječnicima ima i onih gdje je srpskohrvatski u poziciji L₁ i onih gdje se taj jezik nalazi u poziciji L₂...L_n, ali to za nas nije bitno, jer elementi obrade koje posmatramo ne zavise od mjesta našeg jezika u rječniku.

2.2.3 Iz navedenog pregleda vidi se da je Della Bella u ovom elementu obrade začetnik jednog usmjerenja naše leksikografije koji vodi modernom stanju. Ne radi se tu o slučajnom podudaranju stanja u *Dizionarioju* i kasnijim rječnicima, nego o direktnom uticaju. Della Bellin rječnik poslužio je, naime, kao predložak Stullijevom i Karadžićevom, a preko njih i velikom broju naših modernih rječnika.

⁴ Faust Vrančić, *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, latinae, italicae, germanicae, dalmaticae et ungaricae*, prvotisak Mleci 1595, pretisak Liber, Zagreb 1971.

⁵ Jakov Mikalja, *Blago jezika slovinskoga ili slovník u komu izgovaraju se rječi slovinske latinski i dijački*, Loreto, 1649.

⁶ Juraj Habelić, *Dictionar ili reči slovenske z vekšega vkup zebrane...*, Nemški Gradec, 1670.

⁷ Habelić paginira kombinovano — slovima i brojkama.

⁸ Josip Voltić, *Ričoslovník (vocabolario-wörterbuch) ilirickoga italianskoga i nimačkoga jezika s jednom pridpostavljenom gramatikom ili pismenstvom*, Beč, 1803.

⁹ Joakim Stulli, *Rječoslozje u komu donose se upotrebljenja, uređenja, mučnja istijeh jezika krasnoslovja načini izgovaranja i prorječja*, Dubrovnik, 1806.

¹⁰ Vuk Stefanović Karadžić, *Srpski rječnik 1818*, Sabrana dela Vuka Karadžića, knjiga II, Prosveta, Beograd, 1966.

¹¹ Ivan Belostenec, *Gazophylacium, seu latino-illyricorum onomatium aerarium...*, Zagreb, 1740.

¹² Andrija Jambrešić, *Lexicon latinum interpretatione illyrica, germanica et hungarica*, Zagreb, 1742.

Obrada homonimije i polisemije

2.3.1 Analiza primjera pokazuje da je Della Bella bilježio homonimiju i polisemiju i razgraničavao ih tako što je homonimične lekseme davao kao dvije zasebne odrednice, a polisemičnost lekseme obrađivao pod jednom odrednicom. (Ovo, razumije se, u talijanskom jeziku.) Primjer *Notare* (II 143—4) dobra je ilustracija za oba postupka. Uz prvu odrednicu *Notare* autor poslije opisne definicije na talijanskom i latinskog ekvivalenta daje štokavsku leksemu *Plivati, plivam, plivao sam*. Druga odrednica *Notare*, odnosno drugi član homonimskog para, polisemična je leksema. Uz nju se daju — za prvo značenje: talijanski sinonim (*Segnare*), latinski ekvivalent (*Noto, as*) i štokavska značenja *Bigliezciti, Zabigliezciti, Zlamenovati*, a upućuje se i na odrednicu *Annotare*; a za drugo značenje upućuje se na odrednicu *Considerare*, gdje, poslije talijanske opisne definicije i latinskog adekvata, nalazimo štokavske ekvivalente *Smiscgliati scto alliti na scto*; uz treće značenje daju se štokavske lekseme *Upaziti, Paziti, Zarcjati*. Polisemija se obilježava i objašnjava unutar jedne odrednice. Riječ se prije svakog značenja ponavlja, ali u samom tekstu iza odrednice, a ne isturena naprijed, što nam pokazuje da se ne radi o zasebnoj odrednici. Na ovaj način autor, ujedno, razgraničava pojavu polisemičnosti leksema od višestruke definicije sinonima štokavskog dijalekta. Ovo se može vidjeti u primjeru *Battere — Udarati, Kuzati na vrata i Lupati s' nogami* (I 145). Kod štokavskih ekvivalentata homonimski konflikt razrješavan je sinonimima koji se uz član para navode. Tako uz *Lugh* stoji *Pepeo* (I 200), a uz *Lug* stoji *Dubrava, Gora, Gaj* (II 316). Sinonimima se razgraničava i više značenja jedne štokavske lekseme, pri čemu autor pokazuje osjećaj za razgraničavanje finih preliva značenja, što pokazuje leksema *Grjeh* (I 269) u značenju 'zločinstvo' i *Grjeh* (I 314) u značenju 'sagřešenje'.

2.3.2 Dakle, i u ovom pogledu Della Bella je u tokovima povijesnog kontinuiteta koji vode modernoj leksikografskoj obradi. Razumije se, mogućnosti vremena nametale su neka ograničenja. U ovom segmentu obrade Della Bella nastavlja usmjerenje koje je počeo Vrančić, ali ga zbog ograničenih tehničkih sredstava nije mogao do kraja izvesti. Vrančić, naime, poznaje razliku između homonimije i polisemije, što se vidi po obradi latinskih odrednica (po kojima je rječnik i alfabetiran) — homonimične lekseme bilježe se kao dvije odrednice, a polisemične kao jedna kojoj odgovaraju dvije iz drugog jezika, na primjer *ius* — yuha i *ius* — pravda (56) — dvije homonimicne *bellum* — rat, boy (13) — jedna polisemična leksema. U slučaju Mikaljinog rječnika nemoguće je govoriti o autorovom shvatanju homonimije i polisemije, jer se svaka leksema, njeno značenje i sintagma u kojoj se leksema javlja daju kao zasebna odrednica. Slično je i kod Habelića — tamo se sintagme i objašnjenja koja sadrže neku leksemu ili su s njom u vezi ne daju uz nju u istom članku, nego zasebno. Habelić će polisemiju bilježiti unutar jednog članka, samo ukoliko nema nikakvih objašnjenja uz značenje — *brada* barba, a, f. mentum, ti, n. (a7) ili *bath* calva, a, f. sceptrum, ri, n. (a3). Međutim, ako uz neko od značenja stoji sinonim ili objašnjenje, leksema se obrađuje pod više odrednica, na primjer: *pregovaranye* disputatio, onis, f. i *pregovaranye, karka* rixa, a, f. contentio, onis, f. furgium, ij, n. (r7) ili *bol* dolor, ris, m. i *bol. terganye. zaviany* okol szercza, bokov sciatica, a, f. (a7). Homonimija se dosljedno bilježi dvjema od-

rednicama — *otok insula*, a, f. i *otok*, *otechenye tumor*, ris (o5). Ni kasniji rječnici dovukovskog perioda nemaju razvijen sistem bilježenja kao kod Della Belle. Belostenec i Jambrešić uopšte ne razlikuju homonimiju i polisemiju, Voltić to radi nedosljedno, a Stulli i Karadžić prave razliku na osnovu forme, a ne na osnovu značenja.

2.3.3 Ukratko, u ovom segmentu koncipiranja rječničkog članka Della Bella je utemeljio, podigao na viši nivo Vrančićev način bilježenja homonimije i polisemije, prilagodivši ga, razumije se, tipu rječnika; tako se nalazi na početku onih tokova koji vode modernom stanju.

Definisanje značenja

2.4 U obradi značenja Della Bella se koristi svim raspoloživim sredstvima — opisnom i sinonimskom definicijom, te ekvivalentima i opisnim definicijama iz druga dva jezika. Tako je ne samo u obradi glavne odrednice nego i ekvivalentenata. To nam pokazuje primjer *Bibliotecaio*, *Bibliotheca Custos*, *Kgnigarnik*, *ka, m. Kgnigopomnik*, *ka, m. Strascnik od kgnigaa*, *illi od kgnigoshrane* (I 154). I ovdje je, dakle, Della Bella uključen u kontinuitet naše leksikografske prakse.

Navođenje primjera

2.5 Primjeri kod Della Belle nisu samo dopuna definiciji značenja i ilustracija leksema u upotrebi. Oni su i afirmacija umjetničkog djela. U mnogim slučajevima Della Bella bilježi znatno više nego što je za ilustraciju potrebno. Tako, na primjer, u članku *Paradiso* (II 173) nalazimo tri literarna citata, prvi od dva stiha, drugi od dvanaest, a treći od osam. Slično je i u slučaju *Trapasare* (II 400), gdje nalazimo cijelu strofu:

Sve umarle stvari mene
Sljedech cjasom mimohode
A sa sobom neohode
Ni imena ni spomene

Jasno je da ovdje za ilustraciju upotrebe lekseme *Mimohoditi* nije potrebno sve to. Kao što rekosmo, ispisi iz literarnih djela davani su indentirano i kurzivom. Poslovice se daju u liniji teksta, s napomenom o čemu se radi. Tako nalazimo u primjeru *Pala . . . Proverb. Mosc' ucinit u gnemu i kars, i lopatu*. (II 169). Može se reći da je u navođenju primjera Bella učinio dosta na očuvanju i afirmaciji naše umjetničke baštine, pored toga što je začeo jedno značajno leksikografsko usmjerenje bilježeći izvor primjera.

3. Na kraju možemo zaključiti da je Della Bellina rječnik uključen u one tokove naše leksikografske prakse koji vode ka modernom dobu, što znači da Della Bellina karika povijesnog kontinuiteta naše leksikografije čini izuzetno važnu sponu prošlosti i sadašnjosti. I ne samo to. On je u mnogim elementima i začetnik strujanja koja su dovela do sadašnjeg, manje-više kanoniziranog načina koncipiranja rječničkog članka. I 260. godišnjica kapitalnog djela Ardelija Della Belle pruža nam za priliku da ukažemo na kontinuitet i nedjeljivost leksikografije našeg jezika i važnost mjesta koje *Dizionario* u njoj zauzima.

Summary

DELLA BELLA AS A FOUNDER OF THE MODERN CONCEPT OF THE
DICTIONARY ARTICLE IN SERBO-CROATIAN LEXICOGRAPHY

The present paper deals with several elements of dictionary article organization in Della Bella's dictionary. The analysis shows that this dictionary, in a number of its aspects, initiated modern trends in lexicography. This can be seen, primarily, in the way how the Serbo-Croatian entries are structured, as well as in the treatment of homonymy and polysemy.